

Brabantse heide in Zoniën, een nieuwe start

Inleiding

Als wij denken aan het Zoniënwoud komen meestal eerst de ranke, monumentale beuken en eiken in beeld. Maar het boscomplex was en is ook bekend voor andere biotopen. In het kader van het nieuwe beheerplan voor het Vlaamse gedeelte van het Zoniënwoud (ANB, 2014) is ook plaatselijk de creatie of het herstel van het landschap van de "Brabantse heide" voorzien. Het Zoniënwoud vormt een habitatrichtlijngebied of speciale beschermingszone (SBZ-H) in het kader van het Europese Natura 2000 netwerk. Voor elfk van de speciale beschermingszones zijn Europese Natuurdoelstellingen of instandhoudingsdoelstellingen (IHD voor Europese habitats) opgesteld. Uiteraard zijn die doelstellingen in het Zoniënwoud vooral gericht op boshabitats. Maar één specifiek doel betreft dus de heidehabitat. Het oppervlaktedoel volgend uit de natuurdoelstellingen is omschreven als een complex van 9 ha van habitat 6230 (Heischraal grasland), 9 ha van habitat 4030 (Droge heide) en 9 ha van habitat 9120/9190 ("Dennen-eikenbos", zie verder; Paelinckx et alii, 2009). De drie vernoemde habitats liggen in Zoniën op de meest voedselarme en minst vruchtbare bodems en deze oppervlaktes zullen gerealiseerd worden in twee zoekzones: Ketelheide-Keienberg (21ha) en aan de Kleine Flossendelle (10,8ha). De gewenste oppervlaktes zullen niet in één keer, maar in fases worden gerealiseerd.

De eerste werken aan de Brabantse heide zijn eind 2014 van start gegaan in Overijse (zoekzone Ketelheide) en het zal nog meer dan 4 jaar

duren vooraleer op deze plaats het beheerdoel bereikt is. Aangezien dit plaatselijk een drastische ommekeer betekent in het gevoerde beheer zal het zeker vragen oproepen. Dit artikel wil alvast een basis leggen om op die vragen antwoord te bieden.

De omvorming start op de meeste plaatsen met een ontbossing, gevolgd door het weghalen van het strooisel. Elders moeten de graszode of de varens geplagd. De zo gecreëerde open zones zijn nooit of amper bemest en ook niet onderhevig aan onbedoelde vermessing vanuit de omgeving. Alhoewel Zoniën zich in de voedselrijke leemstreek bevindt zijn de bodems van dit aloude boscomplex in de regel voedselarm en zuur; de open plekken vormen hier geen uitzondering op en dragen daarom meestal een vrij typische vegetatie met kenmerkende soorten. Dergelijke –al dan niet tijdelijke– open plekken zijn er overigens altijd in het Zoniënwoud geweest. Zo is het makkelijk te begrijpen dat ook de Brabantse heide in Zoniën nooit is weg geweest. Struikheide (*Calluna vulgaris*) komt op tal van plaatsen, verspreid in het boscomplex voor, vaak op een heel beperkte oppervlakte. Natuurlijke liefhebbers die het gebied echt goed kennen weten ook plekjes te vinden met andere typische planten. In de literatuur vinden wij beschrijvingen die getuigen dat enkele decennia geleden ook vrij omvangrijke heides het landschap kleurden.

De oorsprong van de naam Brabantse heide

Paul Heinemann (1916-96) was misschien niet de eerste om de naam "Brabantse heide" te ge-

bruiken, maar in een monumentaal artikel in Vegetatio (Heinemann, 1956) gebruikt hij de term "landes picardo-brabançonnnes" en geeft hij uitgebreide beschrijvingen. Het Franstalige artikel dat wij hier bespreken kunnen we als een jeugdwerk beschouwen: de waarnemingen strekken zich uit van 1941 (of eerder) tot 1952 en moeten gezien de oorlogstijd vaak in moeilijke omstandigheden gebeurd zijn. In zijn lange carrière aan de plantentuin van Meise heeft hij daarna vooral als mycoloog gewerkt op Afrikaanse zwammen en heeft hij zich internationaal bewezen als één van de beste biologen van zijn generatie (http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Heinemann).

In Heinemann (1956) vinden wij naast zeer gedetailleerde vegetatieopnames (inclusief alle mossen en lichenen) ook een heel hoofdstuk over de zwammen van de Brabantse heide, klimaatwaarnemingen, beschrijvingen van bodemprofielen, bodemanalyses en ecologische beschouwingen. Als wij dit zeer betrouwbare materiaal vergelijken met de huidige toestand zou dit heel wat stof opleveren voor bijkomende eindstudiewerken en wetenschappelijke artikels, maar hier willen we ons concentreren op de vegetatie en het beheer.

Zijn waarnemingen strekken zich uit over Waals-Brabant, Brussel en Vlaams-Brabant in een zone ten oosten van de Zenne en tot op de flanken van de Dijlevallei, ten zuiden van Brussel en Leuven, op plaatsen waar meer zandige bodems aan de oppervlakte komen. Hij moet het Zoniënwoud en omgeving tot in detail gekend hebben. Elders in het Picardisch-Brabants plan-

tengeografisch district komen of kwamen zeker ook nog stukjes Brabantse heide voor, zoals in het Pajottenland of op de getuigenheuvels van de Vlaamse Ardennen.

In 1956 blijkt de voornaamste plant in de Brabantse heide de Struikheide te zijn. In Heinemann (1956) is die slechts afwezig in 3 van de 66 opnames, maar verder maakt hij een onderscheid tussen enerzijds het Calluneto-Genistetum, een associatie met Struikheide en een bromsoort (*Genista sp.*) of de Droge heide (4030) en anderzijds het Calluneto-Sieglingietum, een associatie met Struikheide en Tandjesgras (*Sieglingia of Danthonia decumbens*) of het Heischrale grasland (6230). Het Dennen-eikenbos, de derde vegetatie in de Brabantse heide volgens het beheerplan van Zoniën, spreekt hij niet in zijn artikel.

De Droge heide (habitat 4030)

Stortelder (1996) beschrijft het Genisto anglicae-Callunetum, de Associatie van Struikheide en Stekelbrem, en geeft als diagnostische soorten Struikheide, Stekelbrem (*Genista anglica*) en Kruidbrem (*Genista pilosa*). Het Calluneto-Sieglingietum van Heinemann ziet hij als een rijke variant van deze associatie, die zonder twijfel ook het Calluneto-Genistetum van Heinemann omvat. De droge heide bestaat uit een altijdgroene dwergstruikformatie op een voedselarme, zure bodem. Struikheide groeit goed in Zoniën, het hoogste door ons gemeten struikje is 92 cm hoog. Maar Heinemann (1956) noteerde een hoogte van 130cm bij een bedekking van 100% over 100m² in Genval. Hij stelt dat Struikheide in de streek na

Arme grindbodem onder de Ketelheide (Overijse)
Foto: Willy Verbeke

Ontbossing voor de Brabantse heide (8 maart 2015, Ketelheide, Overijse)
Foto: Willy Verbeke

ongeveer 20 jaar zijn grootste hoogteontwikkeling haalt, weinig ouder wordt en vermeldt uitzonderlijke hoogtes van bijna 2m. Ongeveer 70 jaar geleden maakte hij in Sint-Genesius Rode 3 vegetatieopnames van telkens 100m² met een bedekking van Struikheide van meer dan 75%, een bedekking die ook in 31 andere vaak grotere opnames gehaald wordt. Zoveel Struikheide is er nu duidelijk niet meer, alhoewel de soort niet direct bedreigd is met verdwijnen in Zoniën, zelfs niet buiten de zoekzones voor Brabantse heide.

Maar het is interessant om ook te kijken naar wat Heinemann (1956) toen niet gevonden heeft in Zoniën. Stelbrem werd door hem slechts in 7 opnames aangetroffen en Kruipbrem in 1 enkele (in Ottignies), maar geen enkele vondst gebeurde in Zoniën. Ook in de plantenatlas van Stuckens & Vercoutere (2002) zijn geen standplaatsen van deze twee bremsoorten weergegeven voor het Vlaamse deel van Zoniën noch voor het Dijleland. Gewone brem (*Cytisus scoparius*) is nu zoals 70 jaar geleden vrij algemeen in de streek en kan af en toe een soort heideformatie vormen, zoals bijvoorbeeld plaatselijk op de voormalige grote renbaan van Groenendaal na het wegfreen van een stuk met Adelaarsvaren. Heinemann (1956) ziet de soort als een vrij constant element van de Brabantse heide, maar beschouwt ze vooral als karakteristiek voor kapvlaktes in het Eiken-Berkenbos (= Dennen-eikenbos). Dergelijke bremheides blijken echter niet lang stand te houden, omdat Gewone brem op open standplaatsen teveel last heeft van strenge winters.

Gaspeldoorn (*Ulex europaeus*) blijkt nu evenals 70 jaar geleden een uitzonderlijke aanwezigheid: slechts in 1 opname van Heinemann (1956) en nu slechts heel lokaal zoals aan de brug van Groenendaal en talrijker aan de zuidrand van het massief, ter hoogte van de Brassinelaan in Sint-Genesius-Rode. Het is weliswaar een plant van de heide, maar in de Brabantse heide blijkt hij beperkt tot warme plaatsen, beschermt tegen de noordenwind.

Blauwe bosbes (*Vaccinium myrtillus*) werd door Heinemann slechts 12 keer in zijn opnames van de Brabantse heide waargenomen en steeds met een verminderde vitaliteit. In Zoniën heeft Blauwe bosbes de bescherming van de bosvegetatie nodig en het is er zeker geen talrijke soort, waarop wij dus zuinig moeten zijn.

Adelaarsvaren ziet Heinemann (1956) eerder als een soort van het open bos, die weliswaar lang standhoudt na het verdwijnen van de bossituatie: in de competitie met Struikheide wint in het algemeen deze laatste. Dit blijkt ook uit zijn opnames: slechts in 2 van de 66 is Adelaarsvaren aanwezig en slechts op één plaats (in Sint-Pieters Woluwé) omschrijft hij dat de Brabantse heide erdoor wordt ingenomen. Deze zeer betrouwbare waarnemingen van toen staan in contrast met onze huidige ervaring met Adelaarsvaren als een zeer invasieve, concurrentiekrachtige soort. Een hypothese is dan ook dat de omstandigheden dermate veranderd zijn dat het gedrag van deze varen zich ook gewijzigd heeft of het is ook mogelijk dat deze soort 70 jaar geleden of in de periode daarvoor bestreden is geweest.

Bij herhaling vermeldt Heinemann (1956) een sterk ontwikkelde moslaag gedomineerd door Hypnaceae, karakteristiek voor het optimale stadium van de associatie. Toen, net als nu, is voornamelijk Heideklauwtjesmos (*Hypnum jutlandicum*) hiervoor verantwoordelijk en ook Stortelder (1996) noemt dit mos als belangrijke kensoort.

Heinemann (1956) vermeldt een subassociatie met Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) die voorkomt op vochtiger plaatsen, maar merkt ook op dat dit gras bevoordeeld wordt door brand en betreding. Deze subassociatie vond hij maar op één plaats en hij geeft uitzonderlijk een weinig gedetailleerde vegetatieopname zonder exacte locatie. Het is ook de enige plaats waar hij Gewone dopheide (*Erica tetralix*) vond, terwijl veenmos (*Sphagnum palustre*) in twee opnames voorkomt. Het is dus duidelijk dat vochtige heide in Zoniën in het recente verleden hoogst uitzon-

Liggend walstro klimmend op Struikheide van 92cm hoog (Keienberg, 2 november 2014)
Foto: Willy Verbeke

derlijk geweest moet zijn. Pijpenstrootje komt er nu plaatselijk voor, zonder invasief te zijn en op de Keienberg is er één plek met veenmos (*Sphagnum* sp.) en Snavelzegge (*Carex rostrata*).

Grote wolfsklauw komt slechts in twee opnames van Heinemann (1956) voor (Watermaal-Bosvoorde en Braine le Château) en was dus blijkbaar zeldzaam. Nu komt deze heideplant er niet meer voor, maar vroeger moet Zoniën voor deze soort belangrijk geweest zijn: zie Van Landuyt et alii (2006), die ook een mooie foto toont van een exemplaar verzameld in 1891 te Groenendaal.

Het heischrale grasland (habitat 6230)

Het Calluneto-Sieglingietum wordt door Heinemann (1956) omschreven als een grazige heide, die floristisch rijker was dan de eigenlijke (droge) heide zelf. Toch missen we heel wat soorten van de heischrale graslanden als we vergelijken met de literatuur en waarnemingen elders. Dit was dus blijkbaar 70 jaar geleden ook al zo, maar we gaan niet in op alle heischraalgraslandsoorten die in Zoniën ontbreken. Zwaenepoel en Stieperaeire (2002) beschrijven de heischrale graslanden in Vlaanderen en spreken van het verbond Nardo-Galion met vermelding van de associatie van Heinemann (Calluneto-Sieglingietum (Jouanne) Heinemann in Lebrun et alii 1949).

Heinemann (1956) vond de helft van zijn opnames van heischraal grasland op een lemige bodem en de andere helft op een zandige bodem, maar dit verschil in bodem was amper floristisch te zien. Bij de droge heide vond hij zeer weinig standplaatsen op een lemige bodem en in het algemeen waren de heideachtige vegetaties op een lemige bodem zeker meer geneigd tot spontane verbossing.

Belangrijk om vermelden is dat er in Vlaanderen nog maar ongeveer 300ha heischraal grasland (habitat 6230) voorkomt en dat deze vegetatie dus sterker bedreigd is dan de droge heide (habitat 4030), waarvan we toch nog meer dan 4000ha hebben. Maar in Zoniën is het eerder andersom: het heischrale grasland is beter be-

Permanent kwadraat met oprukkende Adelaarsvaren (Ketelheide, 15 mei 2014).

Foto: Willy Verbeke

Permanent kwadraat op de Keienberg met veel Tandjesgras (28 april 2013)

Foto: Willy Verbeke

Tormentil is een zeer goede kensoort van het heischrale grasland (Ketelheide, 2014)

Foto: Willy Verbeke

Lichtrijk bos met veel Blauwe bosbes (Keienberg, 28 april 2013)

Foto: Willy Verbeke

waard dan de heide, omdat de eerste plaatselijk goed standhield op gemaaide open plekken en bospaden. Heinemann (1956) vond dat zijn Calluneto-Genistetum meer voorkwam op de "Brabantse heide" dan het Calluneto-Sieglingietum, maar daaruit besluiten dat er toen weinig heischraal grasland voorkwam kan een verkeerde inschatting zijn, omdat hij bij het selecteren van zijn opnamelocaties blijkbaar in de eerste plaats keek naar Struikhei. Dit dwergstruikje kan immers in heischrale graslanden voorkomen, maar het hoeft niet. Hij vermeldt trouwens ook dat zijn Calluneto-Sieglingietum kan evolueren naar schrale graslanden als de Struikhei benadeeld wordt door oorzaken als betreding, begrazing en verbeteringen (in de landbouwkundige zin). Zijn waarnemingen gebeurden in een periode dat het landbouwkundig beheer van graslanden zich sterk ging intensiveren, wat de vegetaties drastisch heeft veranderd. Het is logisch dat hij toen nog onvoldoende kon inschatten in welke sterke mate het areaal aan heischraal grasland in West-Europa zou inkrimpen.

Tandjesgras is de voornaamste karakteristieke soort en groeit ook nu nog op minstens een vijftal plaatsen in Zoniën, vooral in de zone Ketelheide-Keienberg. Als tweede lokaal karakteristieke soort noemt Heinemann (1956) Liggende vleugeltjesbloem (*Polygala serpyllifolia*), maar hij vindt ze in slechts drie opnames, die niet in Zoniën liggen. Ook nu is deze soort er ons onbekend.

Heinemann (1956) vermeldt soorten die in het heischrale grasland voorkomen, maar niet in de droge heide. Deze zogenaamde differentiërende

soorten komen er nu nog allemaal voor, bijvoorbeeld: Gewone veldbies (*Luzula campestris*), Schermhavikskruid (*Hieracium umbellatum*), Valse salie (*Teucrium scorodonia*) en Muizenoor (*Hieracium pilosella*).

Naast een typische subassociatie vermeldt Heinemann (1956) een subassociatie met Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*), die voorkomt bij een hogere grondwatertafel, in het algemeen aan de voet van hellingen. Hij heeft er slechts drie opnames van kunnen maken, die niet in Zoniën liggen, en neemt aan dat ze in de streek zeer zeldzaam is. Zonder twijfel is dit nu ook het geval; Gevlekte orchis wordt wel opgegeven door Stuckens en Vercoutere (2002) voor Tervuren.

Als differentiërende soorten van de vochtige subassociatie vermeldt Heinemann (1956) in zijn opnametabel ook: Pijpenstrootje, Heidekartelblad (*Pedicularis silvatica*) en Ronde zonnedaauw (*Drosera rotundifolia*). Deze laatste twee werden toen niet in Zoniën gevonden en komen er nu ook niet voor. Een vochtlievende soort in de tabel van Heinemann die er nog steeds aan de voet van hellingen voorkomt is Dubbeloof (*Blechnum spicant*): waarschijnlijk is dit voor het ogenblik de belangrijkste levende indicator van standplaatsen in Zoniën met een abiotiek geschikt voor het vochtigere heischrale grasland.

Liggend walstro (*Galium saxatile*) blijkt volgens Stuckens en Vercoutere (2002) in hun onderzoeksgebied enkel in Zoniën voor te komen. Dit plantje groeit er op bospaden en andere open plekken die schraal genoeg zijn en wordt in de literatuur als zeer typerend aangegeven voor het heischrale grasland. Voor het heischrale grasland

van Zoniën is het allicht de meest kenmerkende soort, die ook in staat is om als een klimplantje vrij hoog in de Struikhei te kruipen. Bemerkt ook dat het een naamgevende soort is van het verbond Nardo-Galion.

Andere kenmerkende soorten van heischrale graslanden die Heinemann (1956) aantroef en het er ook nog steeds goed doen zijn: Tormentil (*Potentilla erecta*), Pilzegge (*Carex pilulifera*), Fraai hertschooi (*Hypericum pulchrum*), Liggend hertschooi (*Hypericum humifusum*) en Mannetjesereprijs (*Veronica officinalis*).

Van Borstelgras (*Nardus stricta*) kennen we heden geen standplaatsen meer in Zoniën, terwijl het in de internationale vegetatiekundige literatuur wel de belangrijkste naamgevende soort is voor de heischrale graslanden. Heinemann (1956) beschouwt de soort als typisch voor een variant waarin door betreding de dwergstruikjes zijn achteruitgegaan. In zijn tabellen komt de soort 5 keer voor, waarvan 3 keer met een bedekking van meer dan 5%. Twee van deze opnames liggen in het arboretum van Tervuren, waar de omstandigheden niet dermate gewijzigd zijn dat een herontdekking hoeft uitgesloten te worden. In Van Landuyt et alii (2006) blijkt deze populatie echter geïsoleerd op één plaats voor te komen in Zoniën en omgeving.

In de laatste 70 jaar heeft zich een zekere achteruitgang van de oppervlakte droge heide en het heischrale grasland in Zoniën doorgezet, maar in die periode zijn amper hogere planten van deze vegetaties uitgestorven. Een uitzondering hierop vormt de Grote wolfsklauw, maar in Rotselaar

werd deze soort in 2014 na 25 jaar teruggevoerd op een terrein in beheer door Natuurpunt (Feytons & Vervoort, 2015). Er is dus nog hoop voor dit levend fossiel in de streek.

Het Dennen-Eikenbos

In Cornelis et alii (2009) wordt de naam Dennen-Eikenbos gebruikt, terwijl in de literatuur meestal wordt gesproken van Eiken-Berkenbos (*Quercus-Betuletum*). De voornaamste soorten van deze vegetatie zijn Bochtige smele (*Deschampsia flexuosa*), Pijpenstrootje, Brede stekelvaren (*Dryopteris dilatata*), Smalle stekelvarken (*Dryopteris carthusianorum*), Gewone braam (*Rubus fruticosus*), Blauwe bosbes, Sporkehout (*Rhamnus frangula*) en Wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*). Bij de bomen gaat het vooral om Grove den (*Pinus sylvestris*), Zomereik (*Quercus robur*) en Ruwe berk (*Betula pendula*), waarbij alleen de laatste meestal niet uit aanplantingen voorkomt. Ook de waarschijnlijk spontane aanwezigheid van Wintereik (*Quercus petraea*) moet vermeld worden.

Het Dennen-Eikenbos komt vooral overeen met de Europese habitat 9190 (Oude zuurminnende Eikenbossen op zandvlakten met *Quercus robur*) op zure, voedselarme, zandige bodems. Deze habitat valt echter te beschouwen als een successtadium naar habitat 9120 (Atlantische, zuurminnende beukenbossen met Ilex en soms ook *Taxus* in de ondergroei). Enkel op de arme zandgronden van de Kempen gaat deze successie relatief langzaam en kan het habitattypen 9190 behouden worden zonder dat verwijderen van strooisel noodzakelijk is (Paelinckx et alii, 2009). Zoniën is dan ook in het kader van het Europese

Soortrijk permanent kwadraat langs een oud pad op Ketelheide (18 mei 2013)

Foto: Willy Verbeke

Proefperceeltje in Zoniën met Struikhei van één groeiseizoen oud opgekomen uit de zaadbank na het verwijderen van de strooisellaag (Ketelheide, 20 september 2014).

Foto: Willy Verbeke

Natura 2000 beleid aangemeld voor de 9120 en niet voor de 9190.

In het kader van de Brabantse heide kan echter wel op een beperkte oppervlakte gestreefd worden naar een schralere, open bosvegetatie, waarin noch Beuk (*Fagus sylvatica*) noch Gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) domineren omwille van het beheer dat de successie teruggedraait en de voor Zoniën extreme abiotiek (arme, zure zand- of grindbodem). In de zoekzones zijn er trouwens plaatsen waar de Ruwe berk het goed doet en zelfs de Grove den zich natuurlijk verjongt. Deze bosvegetaties zijn trouwens een ideale buffer voor de droge heide en het heischrale grasland.

Recente vegetatieopnames en permanente kwadraten

In de loop van de voorbije 20 jaar werden in de schrale graslanden van Zoniën enkele tientallen vegetatieopnames gemaakt door de eerste auteur, privé of in het kader van lessen ingericht door Inverde. Deze zijn nooit eerder gepubliceerd en hier wordt alleen ingegaan op de meest interessante gegevens in de context van dit artikel over de Brabantse heide zonder de tabellen integraal weer te geven. Deze bevinden zich wel in het archief van het regiokantoor van het Agentschap voor Natuur en Bos te Groenendaal.

Op de Keienberg te Tervuren in het domein van de Koninklijke Schenking wordt sinds 2007 een permanent kwadraat (pq) van 3x3m opgevolgd op de kruising van de Wezeldreef en de Dennen-dreef. Op deze kleine open plek doen Struikheide,

Pilzegge, Valse salie en Tandjesgras het goed; allicht is het voor deze laatste momenteel zelfs de beste standplaats in Zoniën. Hier is ook goed te zien hoe tredresistent deze soort is: ze staat gewoon op het (weinig betreden) pad. Fraai herts-hooi, Liggend walstro en Veelbloemige veldbies (*Luzula multiflora*) komen met wisselend succes in het pq voor, maar zijn steeds terug te vinden in de onmiddellijke omgeving. Pitrus (*Juncus effusus*) is vanzelf verdwenen omdat de voedselarme en droge abiotiek hem elimineerde.

In dit pq wordt telkenjare de adelaarsvaren actief bestreden door de bladeren te verwijderen, maar geplagd is er niet. Het soortenaantal schommelt tussen 20 en 28, maar eigenlijk blijft de vegetatiesamenstelling redelijk constant. Opvallend in de tabel is dat niet minder dan 16 soorten bomen en struiken al geprobeerd hebben er te groeien in de voorbije 8 jaar, wat wijst op een grote druk van spontane verbossing. Deze zaailingen werden verwijderd of kwijnen vanzelf weg.

Drie andere pq's werden in 2013 uitgelegd op de Ketelheide onder beheer van het ANB op het grondgebied van Overijse. Net als op de vorige locatie is deze omgeving gedurende een groot deel van de 19de eeuw bosvrij geweest/gehouden (ANB, 2014) en breed uitgegroeide eiken wijzen erop dat er ook recenter nog een meer open situatie is geweest. Ook hier werd uitgegaan van een oud bospad, waarop Struikhei, Pilzegge, Valse salie en Tandjesgras het goed doen en Adelaarsvaren verwijderd wordt. Maar hier staat ook Bochtige smele en diende tevens

opslag van Tamme kastanje (*Castanea sativa*) weggenomen onder de overschermdende Zome-reiken. In 2013 werd ook bladstrooisel van Zomereik in beperkte mate verwijderd.

Boven en onder dit middelste pq werden nog twee andere pq's ingesteld, allen 5x2m en alleen Adelaarsvaren kwam in alle opnames voor. Bovenaan ligt het proefvlak in een jong bos van Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), dat nu zeer soortenarm is maar in 2015 wordt verwijderd. Onderaan lag een gemengde loofhoutaanplanting van enkele jaren oud die in 2013 kort voor de eerste opname werd afgezet over een oppervlakte van een paar aren als experiment. In 2014 voor de tweede opname werd het strooisel over de hele oppervlakte in en rond het onderste pq oppervlakkig verwijderd. Struikheide, Valse salie en Pilzegge reageerden daar zeer goed op, de laatstgenoemde beduidend sneller en talrijker dan de twee andere. Na de opname werden de bladeren van Adelaarsvaren ook hier verwijderd. Struikheide heeft een langlevende zaadbank, maar het was opvallend dat de meeste zaailingen verschenen op de plaats waar begin 2013 nog een grote pas afgestorven Struikhei stond. Rond dit pq zijn ook Tormentil, Veelbloemige veldbies, Fraai en Liggend herts-hooi uit de zaadbank opgekomen, maar in veel mindere mate.

Beheer en dynamiek van de Brabantse heide in Zoniën

Heinemann (1956) weet de relatieve floristische armoede van de Brabantse heide in vergelijking met West-Duitsland in de eerste plaats aan het tijdelijk karakter ervan, omdat ze vaak beplant werden met naalddhout of occasioneel ontgonnen voor een landbouwteelt. Hij spreekt weinig over begrazing, alhoewel dit historisch gezien een belangrijke, zonet de belangrijkste factor in de heideontwikkeling is geweest. Wel vertelt hij dat de boomlaag vaak beperkt wordt gehouden door houtroof (rapine), vooral in oorlogstijd. Uitgebreid spreekt hij over frequente

branden, waarover hij overtuigd is dat ze in het algemeen moedwillig zijn aangestoken voor het simpele plezier om met vuur te spelen. In een natuurlijke brandoorzaak gelooft hij niet; hoogstens gaat het om een toevallig ongelukje. Elders vertelt hij over inkers die de heide in brand steken om ze te verjongen. De hypothese is dat 70 jaar geleden de begrazing van de heide al op zijn retour was, maar dat het branden dat ook onderdeel is van het heidebeheer nog steeds door de lokale bevolking werd uitgevoerd uit traditie, voor de bijen en voor het plezier. Elders in België werd een dergelijke evolutie ook later nog vastgesteld (Verbeke, 1990). Heinemann (1956) was er zeker van dat vanuit een praktisch oogpunt het vuur de beste methode is om de heide verjongen. 70 jaar geleden observeerde Heinemann vaak grote oppervlaktes heide zonder de minste bosverjonging, alhoewel er toch voldoende zaadbomen in de buurt stonden. Hij wijt dit aan de chemische en fysische kenmerken van de strooisellaag en aan de moslaag die de dikke zaden (vooral van eik) verhindert om in contact met de bodem te komen en een ondoordringbaar obstakel is voor de kleine zaailingen uit kleine zaden (vooral van berk). Iets dergelijks werd door ons niet meer waargenomen.

Het moge duidelijk zijn dat de landschappelijke situatie zich de voorbije eeuw sterk heeft gewijzigd en dat het herstel van Brabantse heide over meerdere hectaren een hele uitdaging betekent. Essentieel voor de doelhabitats is om de reeds arme standplaatsen nog te versralen zodat de typische soorten geen concurrentie meer krijgen van wat nu de gewone soorten in ons landschap zijn. Hiervoor zal er heel wat geplagd worden in oppervlakte, maar niet zeer diep omdat de bodems nooit sterk bemest zijn. De ervaring heeft al geleerd dat het verwijderen van de strooisellaag tot op de minerale bodem volstaat: proefperceeltje met pq op de Ketelheide, maar ook elders in de streek zoals op Koeheide te Bertem, waar het plagwerk van Natuurpunt Struikhei en

Liggend hertshooi opgekomen uit de
zaadbank (Ketelheide, 20 september 2014)
Foto: Willy Verbeke

Literatuur

- ANB (2014). Uitgebreid beheerplan boscomplex Zoniënwoud. Agentschap voor Natuur en Bos, Beheer van de Koninklijke Schenking, Beheer van bosdomein familie de Marnix, 660 p. + kaarten.
- Cornelis, J. Hermy, M., Roelandt, B., De Keersmaeker, L. & Vandekerhove, K. (2009). Bosplantengemeenschappen in Vlaanderen, een typologie gebaseerd op de kruidlaag. INBO.M.2009.5. ANB en INBO, 316 p.
- Feytons, K. & Vervoort, L. (2015). Grote wolfsklauw herontdekt op de Wijngaardberg. *Natuur en Landschap*, 2015/1, p. 18.
- Heinemann, P. (1956). Les landes à Callune du district picardo-brabançon de Belgique. *Vegetatio* 7, 99-147.
- Lebrun, J., Noirfalise, A., Heinemann, P. & Vanden Berghen, C. (1949). Les associations végétales de Belgique. *Bull. Soc. Roy. Belgique*, 82, 105-207.
- Paelinckx, D. et alii (red.) (2009). Gewestelijke doelstellingen voor de habitats en soorten van de Europese Habitat- en Vogelrichtlijn voor Vlaanderen. Mededelingen van het INBO.M.2009.6. 669 p.
- Stortelder, A.H.F., de Smidt, J.T. & Swertz, C.A. (1996). In: Schaminée et alii. (red.) (1996). De vegetatie van Nederland, *Opulus press*, p. 287-316.
- Stuckens, J. & Vercoutere, B. (2002). Verspreidingsatlas van de Planten in het Dijleland, 1975-2002. Vrienden van Heverleebos en Meerdaalwoud. Natuurstudiewerkgroep Dijleland en Flo. Wer, 341 p.
- Van Landuyt, W., Hoste, I., Vanhecke, L., Van den Bremt, P., Vercausse, W. & De Beer, D. (2006). Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest. INBO, Nationale Plantentuin van België & Flo.Wer, 1007p.
- Verbeke, W. (1990). Expériences de gestion dans un milieu naturel. Les pelouses calcaires de la partie belge de la Montagne Saint-Pierre. In Actes du colloque « Gérer la nature ? », Région wallonne, Trav. Cons. De la Nat., 15/1, p. 113-126.
- Zwaenepoel, A. & Stieperaere, H. (2002). Heischraal grasland (Nardo-Galium). In: Zwaenepoel, A. et alii (red.) (2002). Systematiek van natuurtypen voor het biotoop grasland. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, p. 417-469.

Tandjesgras terugbracht. Op deze wijze wordt ook de zaadbank geactiveerd, een truc die men maar één keer kan uithalen, maar wel goed resultaat geeft. We zijn trouwens niet echt afhankelijk van de zaadbank omdat verschillende typische soorten er ook nu nog telkenjare voldoende zaden produceren.

Het beheerplan (ANB, 2014) voorziet in 2 grote heidekernen (op de locaties Keienberg en Flossendelle) voor de ontwikkeling van Brabantse heide en overgang naar zuur Eiken-Berkenbos (habitats 4030, 6230 en 9120). Vooral voor fauna is het belangrijk voldoende grote heide-opervlakte te voorzien. Daarnaast zullen verspreid in het bos kleinere heidevlekken tot ontwikkeling kunnen komen.

De eindakppen en het plagbeheer zullen gefaseerd uitgevoerd worden: 4 à 5 ha/keer en over minstens 6 jaar, waarbij de meest potentievolle locaties (met de meeste relictvegetaties) het eerst worden aangevat. Daarna zal er moeten gemaaid worden tegen de Adelaarsvaren om uiteindelijk tot een begrazing te komen, waarbij zowel runderen, schapen als paarden in het beheerplan genoemd worden (ANB, 2014). Bij dit alles kan er terugkoppeling omtrent de beheeractiviteiten gebeuren op basis van de monitoring, waarbij ook de fauna zal in rekening gebracht worden.

Verbeke Willy (Inverde)

willy.verbeke@lne.vlaanderen.be

co-auteurs:

Huvenne Patrick

(Agentschap voor Natuur en Bos)

en Brichau Inge

(Agentschap voor Natuur en Bos)